

STUDIA FOLKLORISTICA ET ETHNOGRAPHICA 65.

DIPTICHON
TANULMÁNYOK BARTHA ELEK TISZTELETÉRE

Diptichon

Tanulmányok Bartha Elek tiszteletére

Szerkesztette:

Bihari Nagy Éva
Keményfi Róbert
(DE Néprajzi Tanszék)

Marinka Melinda
Kavecsánszki Máté
(MTA-DE Néprajzi Kutatócsoport)

Debrecen, 2016

Studia Folkloristica et Ethnographica
65.

Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék

Technikai munkatársak:

Csontos Anna Fruzsina

Kovács László Erik

Trippó Sándor

Készült az MTA-DE Néprajzi Kutatócsoport kutatási programja keretében,
az Ethnica Alapítvány és az NKFIH K115886 sz. pályázat támogatásával.

ISBN 978-963-473-927-2

ISSN 0138-9882

Angol nyelvű fordítás: Csontos Pál

A könyvben Telenkó Bazil Mihály „*Szentelések és áldások a magyarországi görög katolikus egyházban*”
görögkatolikus fotósorozatából válogatott képekkel illusztráltuk.

Borító: Török József készítette Csontos Anna Fruzsina a zeleméri romtemplom
fényképének felhasználásával.

Technikai és olvasószerkesztő: Gönczy Monika

Nyomdai munka:

Kapitális Kft., Debrecen

Igazgató: Kapusi József

Lajos Veronika

Internet és etnográfiai jelenkorkutatás

Tárgyi és módszertani kérdések, etikai természetű dilemmák

A hétköznapi megismerésnek is egyik sokat vitatott tapasztalata az, hogy az utóbbi két-három évtizedben az internet és a világháló (*World Wide Web, www*), illetve az infokommunikációs technológia (*information and communication technology, ICT*, magyarul IKT) rohamos fejlődése rendkívüli mértékben átalakította az emberek életét.¹ A 21. század elején a kérdést hagyományosan vizsgáló tudományterületek – mint például a kommunikáció- és médiatudomány, a szociológia, a nyelvészet vagy a filozófia – mellett a magyar néprajztudományban és a kulturális antropológiában is egyre jelentősebb figyelmet kap a(z) elektronikus médiahasználat és az internetes kutatások problémaköre. Ahogyan Bartha Elek fogalmaz egyik írásában:

„A néprajz egyik új forráscsoportja, az internet szinte kimeríthetetlen adatbázisa a jelenkor folklóráját tanulmányozni kívánóknak”.²

Hozzátehetjük, hogy az infokommunikációs eszközök segítségével terjedő elektronikus kultúrában – illetve az online és offline világokat ötvöző jelenben – a kortárs folklórjelenségek mellett az egyéb internetes szociokulturális gyakorlatok (pl. a világháló mint az emlékezés, a reprezentáció és a valóságkonstrukció új színtere) vagy a közösségi média (*social media*) használata is a kutatás tárgyának tekinthető.

Egyfelől egyet kell értenünk az elektronikus folklórral foglalkozó Domokos Mariannal és Vargha Katalinnal abban, hogy a hazai néprajzi/folklorisztikai kutatásokban „ismétlődő toposzként” van jelen az a kijelentés, miszerint „az internet megkerülhetetlen, ám kiaknázatlan terep” és a nagyszámú, jelentős nemzetközi kutatás „ellenére sajnos többen itthon még ma is vizsgálatra érdemtelen, efemer

¹ A tanulmány szerzője az MTA-DE Néprajzi Kutatócsoport tudományos munkatársa. A szöveg egyes részei megegyeznek a *Replika* 90–91. *U mad bro* című lapszám (*Belépés Jelszóval! Online világok és kutatási módszereik*) előszavában írtakkal (társszerző Farkas Judit – ezúton köszönöm neki hozzájárulását az egyes részek újrafelhasználásához). A jelen munka megírását a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatta.

² Bartha 2010: 181, 2013: 1338.

jelenségnek tartják az internetes folklór különböző megnyilvánulásait”.³ Másfelől a jelenkorkutatás, a világháló és az elektronikus médiahasználat iránti egyre inkább fokozódó néprajztudományi érdeklődést mi sem mutatja jobban, mint a 2015-ben meghirdetett Tradíció Néprajzi Gyűjtőpályázat kiemelt témaköre, aminek címe *Napjaink folklórja, népművészete, néprajzi jelenkutatás*.⁴ Ezen belül napjaink folklórtörténetei és viccei, a megváltozott formában élő és új keletű népszokások, vagy a vallási ünnepek új formái mellett „pályázni lehet az infokommunikációs eszközök: az internet, a közösségi oldalak, az email és az SMS folklórával...” is (kiemelés az eredetiben).⁵ Mindezek egyre határozottabban mutatnak abba az irányba, hogy a jelen komplex (az offline és online gyakorlatokat is magában foglaló) társadalmi valóságának szisztematikus megértése szakterületünkön is egyre inkább integrálja az internetes kutatásokat is.

Tanulmányom egyrészt egyfajta tematikus áttekintő, amelyben felvázolom az online világok és interakciók vizsgálatának irányait a hazai néprajztudományban és kulturális antropológiában.⁶ Másrészt, ezzel párhuzamosan, néhány kapcsolódó metodológiai és elméleti kérdésre kívánok reflektálni, külön figyelmet szentelve az etikai természetű dilemmáknak. Mindezzel céлом annak megerősítése, hogy ezeken a szakterületeken igenis egyre határozottabb és egyre következetesebb tudományos érdeklődés mutatkozik az online kutatások, avagy az internet etnográfija iránt.

³ Domokos–Vargha 2015: 141.

⁴ A Tradíció pályázatot a Magyar Néprajzi Társaság hirdette meg partnereivel közösen. Lásd részletesebben a MNT honlapján: <http://www.neprajzitasasag.hu/?q=tradicio2016> (letöltés: 2015. 12. 09.)

A kiemelt témakör indoklása: „Kiemelt kategóriánk meghirdetésével két dologra is szeretnénk felhívni pályázóink figyelmét. Egyrészt arra, hogy folklór jelenségek, szokások, hiedelmek napjainkban is élnek, születnek – és gyűjthetők. Másrészt, hogy ezeknek a jelenségeknek a gyűjtése ugyanolyan fontos, mint a tradicionális népi kultúra, folklór megőrzése, újratanítása.” <https://drive.google.com/file/d/0B21rR5WCuYe9UWVOB3JFSXhja3M/view> (letöltés: 2015. 12. 03.)

⁵ <https://drive.google.com/file/d/0B21rR5WCuYe9UWVOB3JFSXhja3M/view> (letöltés: 2015. 12. 03.)

⁶ Az a választás, hogy jelen keretekben a néprajztudomány és a kulturális antropológia területén végzett internetes kutatásokat veszem sorra, egyúttal azt is jelenti, hogy az etnográfia módszerét alkalmazó egyéb diszciplínák (elsősorban a média- és kommunikációtudomány, valamint a szociológia) keretében végzett vizsgálatok óhatatlanul kimaradnak – néhány random módon megemléített írás kivételével – a tanulmányból. Az elsősorban az etnográfia módszerét alkalmazó kortárs internetes kutatások egyféle interdiszciplináris összeállítását lásd a *Replika* 90–91. *U mad bro* című lapszámában (blokkcím: *Belépés Jelszóval! Online világok és kutatási módszereik*). Internetes elérhetőség: https://www.researchgate.net/publication/290816936_Teljes_lapszam_Farkas_Judit_es_Lajos_Veronika_szerk_Replika_90-91_20151-2_Belepés_Jelszóval_Online_világok_es_kutatási_módszereik

FÓKUSZBAN AZ INTERNET, A VILÁGHÁLÓ ÉS AZ ELEKTRONIKUS MÉDIAHASZNÁLAT

Az internet és az elektronikus-digitálisan közvetített környezet – miközben önmaga is folyamatosan változik – nem csak a lokális életvilágokat és a szociokulturális praxisokat alakította át radikálisan, hanem ezzel párhuzamosan, nagyjából az ezredforduló időszakától kezdve, bekerült a kultúrát és a társadalmat kutató tudományok legtöbbjének érdeklődési körébe is.⁷ Nem volt ez másként a magyar néprajztudomány és kulturális antropológia esetében sem – még ha éppoly szórványosnak is mutatkozott ez az érdeklődés.

A fentebb idézett Domokos–Vargha szerzőpáros meggyőződése, „hogyan nem lehet kettéválasztani a világot offline és online részekre, úgy a 21. századi folklórt sem lehet vizsgálni az internetes jelenségek mérlegelése nélkül.”⁸ Mindez összecseng Christine Hine azon gondolatával, miszerint egyre inkább le kell számolni az online és offline világokat elválasztó határok létezésének kérdésével.⁹ Hine nevéhez a virtuális etnográfia (*virtual ethnography*) kapcsolódik,¹⁰ ami az online interakciók tanulmányozásának egyik első etnográfiai módszere.¹¹ Ez egyben határozott állásfoglalás amellett, hogy célszerű a két színteret, a különböző kommunikációs módokat – avagy a szemtől-szembeni és a számítógép közvetítette kommunikációt (*computer-mediated communication, CMC*) – együttesen (*multimodal approach*) vizsgálni és értelmezni.¹² Ez utóbbi kutatásának esetében az eredmények „nagyban függenek mind a szövegalkotó, mind az értelmező társadalmi kontextusától” – vagyis a megismerés célja a jelentésalkotás online és offline kontextusainak és a kettő közötti összefüggéseknek a feltérképezése.¹³

⁷ Érdemes felhívni a figyelmet arra az érdekes dologra, hogy nem minden internetes kutatásokkal foglalkozó írás érhető el azon a szintéren, amit a szakember a terepmunka helyszínéeként vagy módszerként, eszközként használ, vagyis hibás az a feltételezés, miszerint ezek mindegyike megtalálható a világhálón.

⁸ Domokos–Vargha 2015: 142.

⁹ Hine 2000.

¹⁰ A klasszikus etnográfiai terepfogalom és a virtuális etnográfia közötti összefüggéseket tárgyalja részletesen: Mátyus 2015: 27–37.

¹¹ A kritikai-interpretatív kutatási paradigmába tartozó kiber-, virtuális vagy online etnográfia (*cyber-ethnography, cyber-anthropology, virtual ethnography* vagy *online ethnography*) nem sokkal azután jelent meg, hogy az 1980-as években létrejött a média antropológiája (*anthropology of media, media anthropology*).

¹² Lásd Heather Ford beszélgetését a szerzővel annak 2013-ban aktuális E3 (*embedded, embodied, everyday*) internet kutatása kapcsán: Heather Ford (2013) Christine Hine on virtual ethnography's E3 Internet. *Ethnography Matters*. <http://ethnographymatters.net/blog/-2013/11/29/christine-hine-on-virtual-ethnographys-e3-internet/> (letöltés: 2015. 12. 20.) A könyv 2015-ben jelent meg *Ethnography for the Internet: Embedded, Embodied and Everyday* címmel. Hine 2015.

¹³ Mátyus 2015: 32.

Tizenöt évvel később, reflektálva az internet világméretű, gyors terjedésére és használatának változására, Hine már arról ír, hogy az etnográfiai internetes kutatásokkal foglalkozóknak napjainkban érdemes az internet három markáns tulajdonságát (*E3 – embedded, embodied és everyday*) szem előtt tartani.¹⁴ Először is azt, hogy a 21. század második évtizedében az internet életünkbe világszerte kulturálisan beágyazott (*embedded*), vagyis az internet és az internethasználat különböző szociokulturális környezetben eltérő módokon nyer(het) értelmet. Másodszer azt, hogy az internet és az internethasználat testet öltött (*embodied*) szociokulturális gyakorlat, vagyis Hine szerint érdemes figyelmet fordítani az internethez kapcsolódó tapasztalatok materiális körülményeire és az ezekből fakadó érzelmekre is. Végül pedig azt, hogy az internet és annak használata ma legnagyobb részt megszokott, a hétköznapi gyakorlatok természetes része (*everyday*).¹⁵

A fogyasztáskutatással foglalkozó brit társadalomkutatóknak, Daniel Millernek és Don Slaternek, szintén az elsők egyikeként, 2000-ben megjelent munkája az internetes kultúrát és fogyasztást vizsgálja Trinidadban. A szerzők mellett érvelnek, hogy a második évezred végén a mit jelent trinidadinak – avagy „trininek” – lenni kérdés vizsgálata szervesen kapcsolódik annak megértéséhez, hogy milyen jelentéseket hordoz az internet ebben az adott szociokulturális térben.¹⁶ A kutatók mindezt olyan témák részletes tárgyalásával támasztják alá, mint például mit találnak a trinidadiak az interneten, azt miként magyarázzák, valamint hogyan hozzák önmagukkal és jövőjükkel összefüggésbe az internet nyújtotta lehetőségeket. Millerék kutatása abból a feltételezésből indul ki, hogy az internet közege olyan, a többi társadalmi térrel összefüggő és azokba beágyazott szintérenként kell kezelni, ami nem különül el a „földi”, offline társadalmi struktúráktól és kapcsolatoktól, bár azokat vélhetően átalakítja.¹⁷ Azaz a szerzők már az ezredfordulón megkérdőjelezik a virtuális és a „materiális” világ különállóságának gondolatát, figyelmüket a kettő közötti összefüggésekre irányítják, miközben az új média gyakorlatait és tereit a mindennapi élet részeként kezelik.

¹⁴ Hine 2015.

¹⁵ <http://ethnographymatters.net/blog/2013/11/29/christine-hine-on-virtual-ethnographys-e3-internet/> és Hine 2015.

Lásd például Miller és Slater trinidadai kutatását (2000) az internet hozzáférésről és használatáról, illetve az internet létrehozta szociokulturális terekről és az internet fogyasztásáról. Továbbá érdekes lehet Miller és kutatócsapata legújabb összehasonlító vizsgálata (*Global Social Media Impact Study*) a közösségi média (*social media*) használatáról, arról, milyen hatással van a közösségi médiahasználat a hétköznapi emberek életére kilenc terepen (Brazíliában, Chilében, Indiában, Kína északi és déli részén, Nagy-Britanniában, Olaszországban, Törökországban és Trinidadban). A kutatás honlapja elérhető itt: <http://www.ucl.ac.uk/global-social-media> (letöltés: 2016. 01. 05.)

¹⁶ Miller–Slater 2000: 5. Az első fejezet olvasható az interneten is: <http://www.douri.sh/classes/readings/MillerSlater-InternetChapter1.pdf> (letöltés: 2016. 01. 07.)

¹⁷ Miller–Slater 2000: 4.

Közhelyszerű kijelentés, hogy az új társadalmi-kulturális jelenségek vizsgálatahoz egyrészt új módszertani eszközök, másrészt új fogalmak kialakítása szükséges. Az elektronikus folklór esetében a fent említett Domokos–Vargha szerzőpáros ezt a következőképpen fogalmazta meg:

„A hagyományos gyűjtésre kidolgozott módszertani elvárások végső soron tehát nem alkalmazhatók maradéktalanul a megváltozott gyűjtési szituációban [aminek keretét az új média jelenti]” (beszúrás L.V.).¹⁸

A megváltozott „gyűjtési szituációban”, vagyis az online környezetben sikeresen alkalmazható új módszerek bevezetése megkövetelte az etnográfiai terep fogalmának átalakulását is. A német európai etnológiában már az 1960-as években megfigyelhető a kultúra területiális felfogásának megkérdőjelezése. Két évtizeddel később a kutatók figyelme már következetesen fordult az antropológiai megismerés lokalizációs stratégiáinak irányába. Ennek következtében egy évtizeden belül határozott igény jelent meg a földrajzilag és kulturálisan adott helyhez kötött terepfogalom kritikai megközelítésére.¹⁹ Ez különösen igaz az etnográfiai internetes kutatások esetében.

A fenti két példából (Hine és Miller–Slater) is jól látható, hogy sokan sokféleképpen közelítettek az internet etnográfiai tanulmányozásához. Jelen munkának nem célja a különböző megközelítések teljes áttekintése, mert ezt megteszi Nagy Károly Zsolt *Ösvény a dzsungelben* (2015) című írása (és doktori értekezésének kapcsolódó fejezetei),²⁰ ami arra törekszik, hogy hazai és nemzetközi munkák alapján egyazon keretben helyezze el a kibertér és az online világ néprajzi és kulturális antropológiai kutatásának különböző elméleteit és módszereit, kitérve benne a terep fogalmára is. A továbbiakban nézzük tehát azokat a magyar néprajztudományban és kulturális antropológiában végzett vizsgálatokat, amelyeknek fókuszában az online világok és közösségek, az online-offline színterek közötti összefüggések, a virtuális térben megfigyelhető jelenségek állnak.

¹⁸ Domokos–Vargha 2015: 141.

¹⁹ A Malinowski kidolgozta klasszikus terepmunkamódszer átgondolásának legismertebb és egyben sokat vitatott példája az amerikai antropológus, George Marcus (1986, 1995) nevéhez fűződik. A több színterű etnográfia (*multi-sited ethnography*) igyekszik nyomon követni a globális és lokális közötti összefüggéseket, a makroperspektívát és a mikroszintű ismereteket együttesen értelmezi. A több színterű etnográfia és a terepfogalom átalakulásának kérdéséhez lásd még Lajos 2013: 43–54; a fogalomról és a hozzá kapcsolódó kritikákról lásd Lajos 2015: 163–172.

²⁰ Nagy Károly Zsolt „*Hová lett a református öntudat?*” *A magyar református felekezeti identitás megújításának néhány diskurzusáról* című (2013) doktori értekezése a református identitásmodellben megfogalmazott közösségkép átalakítására tett kísérletet és a kapcsolódó jelenségeket a meghatározó módon online színtereken zajló kommunikációban vizsgálja. Internetes elérhetőség: http://nydi.btk.pte.hu/sites/nydi.btk.pte.hu/files/pdf/Nagy_Karoly_Zsolt2013_dissertacio.pdf

Az elektronikus folklór területén belül a magyar szakemberek legelőször az sms-sel (Domokos 2005, 2007, 2010 és Kriston Vizi 2006), a választási sms-sel, illetve folklórral (Balázs 2004, 2011, Nagy I. 2005) és az interneten terjedő antiproverbiumokkal (Vargha 2005), majd a hős- és sztárkultusszal összefüggő új és hagyományos média termékeivel (mint például sms szövegek, fórum topikok, az interneten terjedő humor formái) (Povedák 2007, 2011) foglalkoztak.²¹ Mindezeknek a témáknak a vizsgálata természetesen összefüggött azzal, hogy a megváltozott közegben is terjedő folklórjelenségek értelmezésével párhuzamosan újra kellett definiálni a klasszikus folklór és a népi kultúra fogalmát is.²² Hiszen nemcsak a hagyományozódás időtartama rövidült le rendkívüli mértékben, mindössze néhány percre, vagy az átadás folyamata alakult át, hanem például működésének iránya is megváltozott.²³ Az elektronikus folklór esetében nem csupán arról van szó, hogy

„könnyen felismerhető folklórjelenségek keringenek a computer-használók vagy a mobilozók körében, hanem maga a technika inspirál újabb és újabb műveket: a gyors átadás lehetősége csábít alkotásra”.²⁴

Ez napjainkban már kiegészíthető azzal, hogy a fiatal és a fiatal felnőtt korosztályok esetében az alkotás, különösen a politikai kommunikációhoz kapcsolódó interneten megjelenő folklóralkotások, mint például a fiatalok által készített, különféle humoros, parodisztikus stílusú, társadalmi és kulturális témákra reflektáló videók (a Pempí- és a hozzá hasonló videók), egyben közkedvelt eszközei az azonnali és kritikus véleménynyilvánításnak.²⁵

Amellett, hogy „maga a technika inspirál újabb és újabb műveket”, megfigyelhető az is, hogy az infokommunikációs eszközök nyújtotta lehetőségeket (elsősorban információszerzés és annak továbbítása, kapcsolattartás és reprezentáció) a helyiek és az onnan elszármazottak kitalált hagyományok megszervezése érdekében használják a helyi turizmus fellendítésének céljával. Például a lokális

²¹ Továbbá Gunda Béla a televízió és a folklór összefüggéséről írt tanulmányt: Gunda 1980: 315–323. A tömegmédia és az amerikai folklór kölcsönös kapcsolatáról (például mesék és legendák kereskedelmi célú felhasználása televíziós hirdetésekben) lásd Dégh 1994, illetve a legendák és az internet útvesztőiről 1999: 55–66.

²² A folklór kortárs fogalmába sorolható jelenségekről és a fogalom történeti alakulásáról lásd például Mikos 2010: 59–68. A népi kultúra és a populáris kultúra definíciója közötti összefüggésekről lásd Povedák 2004: 84–89.

²³ Erről részletesebben lásd Nagy I. 2005: 465–466.

²⁴ Nagy I. 2005: 465.

²⁵ Elmondható, hogy a népszerű internetes paródiavideók ugyan „komolytalan”, ironikus formában, játékosan szembesítik nézőjüket (és egyben szerzőjüket) a késő modern mindennapok problematikus szociokulturális jelenségeivel, ám egyben a klasszikus politikai véleménynyilvánítás alternatívájaként működnek. Lásd erről részletesebben Glózer 2015: 117–139.

társadalomból elköltözött panyolai fiatalok egy csoportja a mindennapi élet folklórjának, helyesebben mondva az egyes „hagyományosnak” és hitelesnek tekintett – mivel néprajzi kiadványokban és filmfelvételen dokumentált²⁶ – farsangi szokásoknak a „felélesztésére” tesz kísérletet (lásd erről részletesebben Lovas Kiss Antal írását a jelen kötetben).

A Domokos Mariann és Vargha Katalin tollából egy évtizeddel később, 2015-ben megjelent írás (*Elektronikus választási folklór 2014*) célja már kifejezetten az, hogy az elektronikus folklór vizsgálatát népszerűsítse a magyar folklorisztikában.²⁷ A szerzők ebben a tanulmányban a 2014-es országgyűlési és európai parlamenti választásokat megelőző kampányidőszakban keletkezett elektronikus folklórt elemzik. Ez nem csak izgalmas olvasmány a választásokhoz kapcsolódóan az interneten megjelenő folklóralkotásokról (például a kampányeseményeket kommentáló internetes mémekről), hanem az elektronikus folklórral foglalkozóknak számos módszertani tanulsággal szolgál. Többek között a megfelelő internetes felület kiválasztásának fontosságára, a mélyreható elemzés és a kutatás tárgyának meghatározása közötti összefüggésekre, vagy a szerzőség és a forráskritika kérdésére vonatkozóan. Ez az írás nem csak egy összetett kutatási program egyik publikációja, hanem már egy jól kimunkált kutatási gyakorlatot mutat be az elektronikus folklór területén, amiben a szerzők nagyfokú tájékozottságról, módszertani és elméleti tudatosságról, reflektív magatartásról tesznek tanúbizonyságot.

A világháló új közeget teremt magának a népi kultúrának (függetlenül attól, hogyan is értelmezzük annak fogalmát) és a hozzá kapcsolódó jelenségeknek, illetve a társított jelentéseknek. Vajda András a népi kultúra interneten történő megjelenését és használatát elemzi, azt, hogy a világhálónak köszönhetően miként válik a népi kultúra és a helyi örökség a kortárs mindennapok részévé.²⁸ A szerző arra hívja fel a figyelmet, hogy egyre inkább az internet válik a hagyományos kultúra és a kulturális örökség újabb hordozójává és közterévé, ezért érdemes azt megvizsgálni, hogyan használjuk fel az internetet a népi kultúra jelenünkbe való beépítésére, milyen örökség- és hagyományápoló politikák rajzolódnak ki az új médiában.

A „15 percre mindenki híres lehet” valósága jól megragadható a kibertérben,²⁹ ahol az emlékezés és felejtés új dinamikájával állunk szemben³⁰ – nem csak

²⁶ Pl. Ferenczi Imre – Ujváry Zoltán *Farsangi dramatikus játékok Szatmárban* (1962 – 2. kiadás 1990) című munkáját, amihez az anyaggyűjtést az 1950-es években közösen végezték. A magyar népszokásokat bemutató filmhez a felvételek a farsangi játékokról 1965-ben készültek. Ez *Szamosháti farsang* (Panyola, 1965) címmel szabadon hozzáférhető az interneten is: <https://www.youtube.com/watch?v=kMLiLsGVkzw>

²⁷ Domokos–Vargha 2015: 141–169.

²⁸ Vajda 2015: 187–211.

²⁹ Dallos 2002: 427.

az elektronikus folklór, hanem az egyéb internetes tartalmak és a kibertérben létező jelenségek esetében is. Dallos Csaba arról a világhírnévre szert tett ismeretlen fiúról és a hozzá kapcsolódó internetes jelenségről ír, akit 2001-ben a „halál turistájának” neveztek el.³¹ A szerző rövid írása a hazai néprajztudomány/folklór területén végzett internetes kutatások korai szakaszában számos izgalmas problémára hívja fel a figyelmet (még ha nem is elemzi azokat részletesen), mint például a tér kitüntetettsége és az emberi jelenlét közötti összefüggések, vagy az, hogy a világhálón van-e és milyen jelentősége az eredet kérdésének.

Az 1990-es évek voltak az az időszak, amikor egyre több és több olyan kutatás jelent meg a nemzetközi szinten, ami az internetes kultúrákkal és közösségekkel foglalkozott. A kétezres évek elején még nem alakult ki az internetalapú társadalmi és kommunikációs gyakorlatok vizsgálatának koherens antropológiai szemléletmódja. Ahogyan a születőben lévő szakterületek esetében ez lenni szokott, ebben az időszakban jellemző volt az alkalmazott fogalmak sokfélesége és képlekenysége, nagymértékben következtelenek voltak a kutatási módszerek és egy sajátos elfogódottság is jellemezte több úttörő tudományos munka nyelvezetét.³² A kilencvenes évek végén az Index Törzsasztalán végzett két és fél éves terepmunkát Gelléri Gábor, aki *Mit keres az antropológia a cyberben – és a cyber az antropológiában?* című tanulmányában a kapcsolódó módszertani, elméleti és fogalmi kérdések tisztázását tűzi célul.³³ Ez az egyik első olyan magyar nyelvű írás, amely azt kívánja körvonalazni, hogy mit is jelent az antropológiai kutatás a virtuális térben, miközben határozott állásfoglalás amellett, hogy a tudományos munka során célszerű az online és offline valóságot vizsgáló elméletek és módszertanok ötvözése, avagy a szerző megfogalmazásában: „mindkét irányból szükséges a nyitás”.³⁴

A virtuális térben kialakuló közösségek működésének és szerveződésének tanulmányozása az internetes vizsgálatok egyik klasszikus témája. Az ezredfordulótól azonban egyre több olyan írás születik a nemzetközi tudományosságban, ami kifejezetten azt hangsúlyozza, hogy az online és offline világok elválasztása egymástól nem produktív lépés a kutatási gyakorlatban, hiszen az antropológia szemléletmódja kiválóan alkalmas a közösségek, identitások, hálózatok folyama-

³⁰ Az emlékezés–felejtés kérdésköréhez kapcsolódóan arra is tekintettel kell lenni, hogy az internet természetéhez tartozik az a sajátosság is, hogy a világhálón megtalálható tartalmak élettartama igen változó, akár egy kutatási időszakon belül is eltűnhetnek és később akár (újra) meg is jelenhetnek ugyanazok a tartalmak, vagy azok módosult változatai. Pontosan ezen változékonyosság és a rendkívül dinamikus keletkezés, illetve eltűnés miatt célszerű a vizsgált tartalmakat a kutatás és a visszakereshetőség érdekében menteni. (Glózer Ritának a *Replika 90–91. U mad bro* című lapszámának bemutatóján elhangzott személyes kutatási tapasztalatai.)

³¹ Dallos 2002: 423–428.

³² Gelléri 2001: 272.

³³ Gelléri 2001: 270–286.

³⁴ Gelléri 2001: 283.

tosságának vizsgálatára – függetlenül attól, hogy a tagok milyen módon kerülnek egymással interakcióba (szemtől-szembe vagy számítógép közvetítette módon).³⁵ Ennél fogva az interneten alakult közösségek esetében is célszerű a kutatást kiterjeszteni a tagok offline életének és az egyéb csoportokhoz fűződő viszonyának feltérképezésére is.³⁶ Ez a megállapítás fordítva is igaz, avagy az offline világban működő közösségek tanulmányozásakor érdemes azok online megjelenését és a virtuális világban nyomon követhető gyakorlatokat, a kapcsolódó társadalmi jelenségeket is beemelni a kutatásba.

A 21. század elején tehát azt mondhatjuk, hogy a társadalom radikális átalakulásának következtében az emberek életében az online és offline világok, a valós és online személyiségek (vagy digitális identitások) a mindennapokban egymástól elválaszthatatlan, egymást kiegészítő, át- és felülíró komplex egységbe szerveződnek. Számos olyan alternatív közösség létezik, amelyek alapvetően offline térben működnek, de tagjaik otthonosan mozognak az online világban is, az internetes színtereket nagyban használják, illetve felhasználják.³⁷

A kétezres évek második felében Gerencsér Diána is a fentiekhez hasonlóképpen járt el, tehát nem csak „együttélése» terepmunkát” végzett a magyar yaoi szubkultúra tagjainak körében, hanem annak internetes rajongói közösségét is kutatta.³⁸ A „*Lost in Yaoiland*” *Antropológiai vizsgálatok egy internetes rajongói közösségről* című (2009) írás bemutatja a közösség működését és szerveződését, miközben a rajongást mint kultuszjelenséget értelmezi. Ennek során a szerző arra a következtetésre jut, hogy a

„yaoikultuszban a szerelem kultikus tisztelete figyelhető meg. [A közösség tagjai] Rajongásuknak köszönhetően átélhetnek érzelmi katarziszokat, és a közösségben megtapasztalhatják a valahová tartozás biztonságának érzését (beszúrás L.V.).”³⁹ Yaoiland, a rajongás világa értelmezésükben tehát nem más, mint egy „transzcendens hely.”

A szubkultúra-kutatásban nagyon izgalmas problémák azok, hogy a virtuális tér (és különösen a közösségi média) hogyan járul hozzá a szubkulturális gyakorlatok megújulásához, miként biztosít kedvező körülményeket a különböző szubkultúrák egymással, illetve a mainstream kultúrával folytatott interakciójához, és hogyan működik közre a szubkulturális kapcsolathálóok folytonos újrarajzolása-

³⁵ Wilson–Pettersson 2002: 456–457.

³⁶ Gerencsér 2009: 99.

³⁷ Egyes alternatív közösségekről lásd az *Antroport Lapozó* 2015 őszi számában megjelent *Alternatív közösségek, közösségi alternatívák* című tematikus blokkot: <http://www.antroport.hu/farkas-judit-%E2%80%92-vasarhelyi-agnes-eloszo-az-antroport-lapozo-alternativ-kozossegek-kozossegi-alternativak-cimu-tematikus-blokkjához/> (letöltés: 2015. 12. 07.)

³⁸ Gerencsér 2009: 95–119.

³⁹ Gerencsér 2009: 117.

ban. Pontosán ezeket a kérdéseket vizsgálta Vásárhelyi Ágnesnek a hazai hardcore punk szubkultúrában végzett kutatása (résztevő megfigyelés és diskurzuselemzés).⁴⁰ A szerző interjúrészletekkel tarkított etnográfiai leírásokon keresztül kalauzolja az olvasót azon az úton, amelynek során láthatóvá válik, hogy a magyar hardcore punkok hogyan egyeztetik össze szubkultúrájuk „csináld magad” szellemiségét és underground logikáját az internet szubkulturális célokra való felhasználásával.

Az egyik, Kárpát-medencében 2008 óta szerveződő új vallási mozgalmat, egy székelyföldi népi próféta közösséget Csáji László Koppány vizsgálta az online etnográfia és a részttevő megfigyelés módszerével.⁴¹ A *Csoda, pokoljárás és a digitális szakadék. Egy új vallási mozgalom legitimációs technikái a webes és weben kívüli diskurzusaiban* (2015) című munka célja összehasonlítani a csoporttagok által az internet nyilvános terében közzétett tartalmakat a csoport személyközi és valós térben tapasztalható beszédeseményeivel és diskurzusaival. Az elemzés középpontjában azok a legitimációs technikák és tartalmak (narratívák és értékek) állnak, amelyek a csoportkonstrukció alapjaként a természetfeletti tartott hiteles, intenzív és hatékony kapcsolat igazolását szolgálják. A szerző egy másik írása egy vallásantropológiai elemzés a közösségkonstrukció lokális és hálózati tereinek, szerveződésének összefüggéseiről.⁴²

A vallási néprajz, vallás etnológia, illetve vallásantropológia egyéb témáihoz kapcsolódóan sem ismeretlen a kortárs vallási jelenségek vizsgálata a világhálón. Például Kis-Halas Judit egyik kutatásának (2004–2009) témája az energiavámpírhiedelemköre volt az online diskurzusokban, amelynek keretében az energiavámpír képzetkörét a New Age-eszmeiség egyik jellemző megnyilvánulási formájaként értelmezte.⁴³ Ez esetben a világháló elsősorban az adatgyűjtés olyan terepe, ahol a források szabadon hozzáférhetőek, de a megismerés során a befogadói oldal viszonyulása ismeretlen marad. Minderre azonban maga a szerző is reflektál:

„Kizárólagosan narratívumokból álló adatbázisom jelöli ki elemzésem alapvető vonatkoztatási pontjait s egyben korlátait is...”.⁴⁴

A reprezentáció krízisét követően a kortárs antropológia egyik alapvető elvárása, hogy a kutató felfedje az olvasó előtt a reflexivitással összefüggő problémákat. Ez röviden és leegyszerűsítve arra vonatkozik, hogy a megfigyelő elhelyezi önmagát az adott kutatási szituáció(k)ban és tisztázza a dokumentálás körülményeit, vagyis nyíltan foglalkozik olyan kérdésekkel, mint például a belépés a terepre és a

⁴⁰ Vásárhelyi 2015: 79–98.

⁴¹ Csáji 2015: 57–77.

⁴² Csáji 2014: 78–96.

⁴³ Kis-Halas 2012: 827–849.

⁴⁴ Kis-Halas 2012: 828.

kilépés onnan, a terepmunka idején keletkezett konfliktusok, félreértések,⁴⁵ vagy akár a szakembernek a vizsgálat során felszínre kerülő saját elfogultságai és annak hatása.

A gyakran X-, Y- és Z-(net, bedrótozott és Facebook-)generáció névvel illetett, vagy a digitális bevándorlók és bennszülöttek (őslakosok)⁴⁶ közé sorolt korosztályokat többek között az online és az offline világhoz kapcsolódó praxisok is élesen megkülönböztetik egymástól. Az internet és egyéb infokommunikációs eszközök terjedése és használatuk általánossá válása a késő modern társadalomban a mindennapi élet számtalan aspektusát változtatta meg, generációnként eltérő módon, többek között a szabadidő eltöltésének módját, a médiahasználatot vagy a kultúrafogyasztási szokásokat. A Z-generáció tagjainak életében jelentős szerepet játszanak a sokszereplős online közösségi játékok (*massively multiplayer online game*, MMOG), amelynek egyik legismertebbje, a 2004-ben indult *World of Warcraft*. Bakos Áron írása ennek az online játékos közösségnek a működését tárgyalja.⁴⁷ A tanulmány a közösség mindennapi életébe – egy sajátos alternatív szubtársadalomba – vezeti be az olvasót, megvizsgálva az együttműködések rendszerét, a presztízs és a hatalom, a játék és a munka viszonyának kérdését. Mindeközben a szerző többek között olyan különösen izgalmas módszertani kérdésekre is reflektál, hogy vajon a részvétel típusa és időtartamának hossza hogyan függ össze a kutatás eredményével, vagyis jelen esetben „az online játékok világát lehet-e tartós és rendszeres online részvétel nélkül kutatni”.⁴⁸

Hajba Gergő *Kik azok a renecsomedek? Kortárs technológiai tárgyak egy közösségi metszete* című munkája a retroszámítógépek

„(különösképpen a ZX Spectrum, Commodore 64, Amiga számítógépek, Atari modellek) anyagi kultúrájának gazdag világát és az általuk implicált kulturális jelenségeket”

tárgyalja, azt, hogy a régi számítógépek milyen csoportok számára milyen jelentőséggel és jelentéssel bírnak – az offline és online színtereken egyaránt.⁴⁹ Ezek a tárgyak lehetnek például a demoscene, vagyis a nemzetközi underground számítógépes művészeti kultúra tevékenységeinek eszközei, a gyűjtők esetében hozzá-

⁴⁵ Punch-ot idézi Kozinets 2010: 169.

⁴⁶ Prensky 2001.

⁴⁷ Bakos 2015. elérhető az Antroport tematikus számában: <http://www.antroport.hu/farkas-judit-%E2%80%92-vasarhelyi-agnes-closzo-az-antroport-lapozo-alternativ-kozossegek-kozossegi-alternativak-cimu-tematikus-blokkjához/> (letöltés: 2015. 12. 8.) A *World of Warcraft* és egyéb online játékosok világával a szociológiában Fromann Richárd foglalkozik, lásd részletesen a honlapját <http://jatekoslet.hu/news.php>

⁴⁸ Bakos 2015: 2.

⁴⁹ Hajba 2015. Elérhető az interneten: <http://www.antroport.hu/wp-content/uploads/2015/08/Hajba-Gerg%C5%91-Kik-azok-a-renecsomedek.pdf> (letöltés: 2015. 12. 09.)

juk nosztalgia és múltidézés kapcsolódik vagy a retro diskurzusának egyik fontos elemét képezik. A szerző sorra veszi azt, hogy milyen a mikroszámítógépek természete és identitása, milyen sokszínű kölcsönös viszonyban áll ember és ez a speciális kortárs tárgy, miközben kiderül, hogy a demoscene esetében mire vonatkozik a szubkultúra és a hálózatoság fogalma.

Az online és offline világok közötti összefüggéseknek egy másik aspektusát vizsgálja Szász István Szilárd *A Facebook-idővonal mint élettörténet?* című írása, ami abból az alapvető hipotézisből indul ki, hogy a Facebook nemcsak átalakítja a társadalmat, hanem egyúttal „archiválja is ezt a folyamatot”.⁵⁰ Szász egy székelyföldi származású, Budapesten élő 26 éves angoltanár két Facebook-profilját vizsgálva arra keres válaszokat tanulmányában, hogy az online nyilvánosságban milyen önreprezentációs stratégiák, emlékezési mechanizmusok és az egyéni szerepek megosztását (magánember és pedagógus) elősegítő kényszerítő erők működnek. Az elemzés tétje, hogy a Facebook – kiegészítve a profilokat működtető személlyel készített strukturált interjúval – vajon értelmezhető-e az élettörténeti kutatások forrásaként.

A turizmus egyike azon társadalmi jelenségeknek, amelynek számos típusa rendkívül sokszínűen mutatkozik meg a kibertérben. Bata Tímea érdeklődésének egyik középpontjában is a turizmus egy sajátos formája, a nászutazás témája áll. Ennek vizsgálata során Bata egyik írásában nem csak a nászutak három típusát különíti el, hanem a Coral Tours utazási iroda papír alapú és online katalógusainak szöveges és képi világát tanulmányozva mutatja be a nászút kínálati oldalon megalkotott idealizált formáját.⁵¹ A kutató *Netre vitt helyek – nászút internetes fórumok, albumok és blogok tükrében* című (2011) szövege az online turizmusnak azt a vetületét tárgyalja, amit a fogyasztók saját maguk hoznak létre a nászút ideális helyszínére vonatkozóan felhasználó által létrehozott tartalmak segítségével (*user generated content*, UGC). A szerző a www.weddings.hu online esküvői magazin három, nászúttal kapcsolatos közlési formáját (fórum, album, blog) elemzi annak érdekében, hogy kiderüljön, milyen sajátosságokkal bír a nászút ideális helyszíne. Bata következtetése, hogy a web 2.0 korszakában az interneten vizsgált adatok „alapvetően pozitív, kibeszélhető, nyitott, a „végtelenben» és »bárhol» megvalósítható nászút képét” vetítik elénk.

A gyorsan változó, dinamikus fejlődő infokommunikációs technológiák és tartalmak hatása a különböző korosztályokra – különös tekintettel a Z-generációra – nem csak a kutatók számára izgalmas kérdés, hanem rendkívüli mértékben érdekli a szülőket, nagyszülőket és tanítókat, tanárokat, de a vidékfej-

⁵⁰ Szász 2014: 299.

⁵¹ Bata 2008: 97–126.

lesztőket is.⁵² A KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központjának munkatársai eddig öt szerkesztett kötetben vizsgálták az internethasználatot és – attitűdöt (annak helyi értelmezését, illetve percepcióját, tartalmi elemeit, társadalmi rétegekhez és csoportokhoz kapcsolódó sajátosságait stb.) és a média – különösen az új média – hatását a székelyföldi fiatalokra és a gyerekekre.⁵³ Ennek keretében például az egész térségre kiterjedő kérdőíves adatfelvételt végeztek a 7. és 11. osztályos tanulók IKT használatának témakörében vagy a fiatalok és internet viszonyára vonatkozó interjúkat készítettek székelyföldi tanítókkal és tanárokkal.⁵⁴ A kutatási tapasztalatok többek között azt is jelezték, hogy a székelyföldi régióban is érvényes az a megállapítás, miszerint

„az IKT eszközök elterjedése, illetve birtoklásuk/használatuk széleskörű társadalmi elfogadottsága mellett a használat módja – ideértve a használat tartalmi elemeit is – tagolt és dinamikusan változó folyamat”.⁵⁵

Közhelyszerű kijelentés, hogy az internet közege egy olyan szociokulturális színtér, ahol rendkívül dinamikus a társadalmi jelenségek és kommunikációs gyakorlatok keletkezése és elmúlása. Gyöngyössy Orsolya egy Magyarországon alig egy évtizedes múltra visszatekintő gyász kultúrát (2016),⁵⁶ az online világokat a halottakra emlékezés tereként választó társadalmi gyakorlatot vizsgálja. Ezen belül a virtuális temetők szimbólumkészletét, a vallási jelképek felhasználásának arányát és módját tanulmányozza. Az írás végén megfogalmazott kérdés, miszerint „a virtuális temetőkben használt vallási szimbólumok alkalmasak-e az Istenkapcsolat kifejezésére”,⁵⁷ egyben a szerző további kutatásainak alapját jelenti.

A kétezres évek elején az online világok vizsgálatára a nemzetközi szinten számos módszert dolgoztak ki, ezekből eddig kettőt tárgyaltam röviden. Érdeemes azonban megemlíteni még egy harmadikat is, a Robert Kozinets nevével fémjelzhető (2002, 2010) netnográfia (*netnography*), avagy az interneten végzett (az etnográfia mint módszer értelemben vett) etnográfia. Az elsősorban a kvalitatív marketingkutatásban alkalmazott netnográfia az online közösségek és kultúrák,

⁵² A *Tudománykommunikáció a Z-generációnak* című pécsi projekt vizsgálta többek között a fiatalok kommunikációját és a fiatal célcsoport magatartását, döntéseit. Részletes információkért lásd a honlapot: <http://www.zgeneracio.hu/projekt> (letöltés: 2015. 12. 14.)

⁵³ Bodó (szerk.) 2012; Gergely (szerk.) 2012; Biró A.–Bodó (szerk.) 2013; Biró A.–Gergely (szerk.) 2013, 2015.

⁵⁴ Bodó 2012. Elérhető az interneten: <http://kamintezet.ro/sites/default/files/BodoJ.pdf> (letöltés: 2016. 01. 08.)

⁵⁵ Biró A. 2013. Elérhető az interneten: <http://kamintezet.ro/sites/default/files/%20BiroAZ.pdf> (letöltés: 2016. 01. 08.)

⁵⁶ Elérhető az interneten: https://www.academia.edu/14918818/Vall%C3%A1si_szimb%C3%B3lumok_haszn%C3%A1lata_a_virtu%C3%A1lis_temet%C5%91kben (letöltés: 2016. 01. 20.)

⁵⁷ Gyöngyössy 2016: 507.

az online társadalmi viselkedés egyéb formáit vizsgálja. Kozinets szerint az ideáltipikus netnográfia az etnográfiai kutatás alábbi hat lépéséből áll: 1. a kutatás megtervezése, 2. belépés a terepre, 3. adatgyűjtés és elemzés, 4. interpretáció, 5. az etikai kívánalmak betartása és 6. a kutatás reprezentációja (visszajelzés a közösség tagjaitól).⁵⁸ Az internetes kutatások esetében különösen igaz, hogy nagyon vitatott az adatgyűjtés és -feldolgozás etikája, ezért fontos rámutatni arra, hogy Kozinets külön pontban (5.) és ennek megfelelően 2010-ben megjelent könyvében külön fejezetben szentel kiemelt figyelmet a kutatásetikai kérdéseknek.⁵⁹ A továbbiakban tekintsük át röviden, hogy az internetes kutatások területén melyek az alapvető etikai természetű dilemmák.

ETIKAI KÉRDÉSEK AZ ONLINE VILÁGOK ETNOGRÁFIAI KUTATÁSÁBAN

A 2008-ban megjelent *The SAGE Handbook of Online Research Methods* etikai dilemmákat és kihívásokat tárgyaló fejezete⁶⁰ az internetalapú adatgyűjtés három alapvető típusát különbözteti meg: az első a közvetlenül az egyénektől származó adatgyűjtés online módszerrel, a második annak esete, amikor a kutató a virtuális környezetben megfigyelhető interakciók elemzését végzi, és a harmadik az, amikor az online domáinek széleskörű analízise a cél.

Az online kutatásokra vonatkozóan, szinte a kezdetektől fogva, az alábbi két jelentős etikai természetű dilemma körvonalazódott: egyrészt az, vajon az online fórumokat nyilvános vagy személyes (privát) színtereknek kell-e tekinteni. Mivel az internetes tartalmak nyilvánosak és mindenki számára bármikor elérhetőek, abban az esetben is, ha magánügyekről vagy személyes dolgokról esik bennük szó, így érdemes az online interakcióra úgy gondolni, mint ami egyszerre nyilvános és privát, vagyis nyilvánosan privát, illetve privátan nyilvános (*publicly private* és *privately public*).⁶¹ A probléma mögött a szabad és korlátlan hozzáférhetőség kérdése rejlik, ami arra a különbségre mutat rá, hogy egy adott internetes fórum résztvevőinek beszélgetése a világon bárhol elérhető, de ez nem ugyanaz, mintha a résztvevők egy világméretű fórumon beszélgetnének.⁶² „Egyszerűen fogalmazva”, írja Waskul és Douglas, „egy kontextus nyilvánossága nem akadályozza meg azt, hogy abban személyes interakciók jelenjenek meg”, így tehát az, hogy az in-

⁵⁸ Kozinets 2002. <http://www.nyu.edu/pages/classes/bkg/methods/netnography.pdf>, 2010: 61. A netnográfiairól részletesen magyarul lásd Dörnyei–Mitev 2010: 55–68, 2015: 157–185.

⁵⁹ Kozinets 2010: 136–156.

⁶⁰ Eynon, Fry–Schroeder 2008: 23–41.

⁶¹ Waskul–Douglas 1996: 131. Lásd még Dörnyei–Mitev 2010: 66.

⁶² Waskul–Douglas 1996: 131.

ternetes tartalmak bárki számára elérhetőek nem menti fel a kutatót a kutatás alanyainak tájékoztatására vonatkozó etikai követelmény alól.⁶³ Továbbá az alól sem, hogy a „terepet beélők” értelmezése (émikus gyakorlat) szerint tekintse az adott online színteret és az ott megosztott információkat, adatokat nyilvánosnak vagy személyesnek.

Az online világok és interakciók kutatása esetében rendkívül fontos a kontextusok iránti érzékenység (lásd például Vásárhelyi Ágnes idézett írását (2015) a magyar hardcore punkok internethasználati szokásairól). A szakembereknek nemcsak azt az offline kontextust kell figyelembe venniük, amelyben a vizsgálat történik, hanem az egyes online kontextusok eltérő természetét is, hiszen az internet és annak használata különböző dolgot jelent különböző embereknek. Példának okáért, attól függetlenül, hogy az online játékok nyilvánosak, vajon helyénvaló eljárás-e a tudományos publikációkban felfedni a játékosok nevét?⁶⁴ Ekkor válik ismét jelentőssé az, hogy az adott kérdésben a kutató kinek az értelmezését veszi alapul: a külső szemlélőét, a tudományos világét (étikus), vagy a résztvevők, a megfigyelték szemszögét (émikus).

Az internetes kutatások etikai vonatkozásainak másik klasszikus dilemmája – az offline térben végzett résztvevő megfigyeléshez hasonlóan – a megfigyelő identitásának és a kutatás természetének felfedése, „láthatóvá tétele” vagy elrejtése, például az online világbeli interakciók tanulmányozásakor. Vagyis az, hogy mit jelent a virtuális térben a beszélgetőtársak teljes körű tájékoztatása és beleegyezése (*informed consent*) a kutatásba?⁶⁵ Ez a felvetés tulajdonképpen a résztvevők megtevéstésére vonatkozik. Kozinets határozott állásfoglalása ebben a kérdésben az, hogy „a netnográfusoknak *soha, semmilyen körülmények között*, nem kellene bele menniük identitásuk elfedésébe”.⁶⁶ Mindazonáltal az online kutatások esetében gyakran összeütközésbe kerül az a kutatásetikai követelmény, hogy a résztvevőknek előzetesen ismerniük kell a kutatással kapcsolatos részleteket és például az online fórumok természetének azon sajátossága, hogy a nem a témához kapcsolódó posztok, illetve hozzászólások levehetőek a fórumról. Ennek egyik egyszerű és praktikus feloldása lehet, például az, ha a kutató tájékoztatás céljából magánúton keresi meg a fórum tagjait.⁶⁷

Az etikai dilemmák közé tartozik még, többek között, az online környezetben végzett kísérletek ügye, vagy a szövszerinti idézés és az internetes visszakereshetőség következtében megsemmisülő anonimitás között fennálló feszültség. Ez utóbbi problémára Kozinets átfogóan kérdez rá: miként jelenítsük meg a részt-

⁶³ Waskul–Douglas 1996: 133.

⁶⁴ Eynon, Fry és Schroeder 2008: 26.

⁶⁵ Kozinets 2002. <http://www.nyu.edu/pages/classes/bkg/methods/netnography.pdf>

⁶⁶ Kozinets 2010: 147.

⁶⁷ Dörnyei–Mitev 2010: 66.

vevők világhálón elérhető adatait, avagy hogyan idézzünk, és hogyan ismerjük el valakinek az online világban létező kreatív, szellemi munkáját.⁶⁸ Emellett a szerző még fontosnak tartja például annak átgondolását is, hogy a szakember megnevezze-e és amennyiben igen, hogyan a vizsgálat résztvevőit. Továbbá azt, miként lehet megelőzni, hogy a tudományos munka bármilyen típusú kárt okozzon a résztvevőknek, miközben az internetes kutatások természetéhez tartozik az, hogy a kutató otthagyja lábnyomát a világhálón, amelyekből következtetni lehet online tevékenységére, amelyek elvezet(het)nek más emberekhez.⁶⁹

A társadalomtudományokban megfogalmazott elvárás, miszerint a kutatónak felelőssége és kötelessége megóvni a vizsgálatban résztvevőket bármilyen (testi, lelki, anyagi természetű stb.) kártól a kutatás és a tudományos eredmények disszeminációja során, kiterjed a méltóság, az önbecsülés, a személyes autonómia elvesztésére és a mindennapi rutin tevékenységek felborulására is.⁷⁰ Ennek megelőzése érdekében a kutatónak mindenképpen az adott személy és csoport szociokulturálisan meghatározott felfogását érdemes követnie akár a privát–nyilvános dilemmában, akár egyéb kérdésekben. Vagyis nem célszerű szem elől téveszteni a tágabb társadalmi kontextust és az adott online interakció formájának sajátosságait. Pontosan a vizsgált online közösségben, csoportban, (szub)kulturában, interakcióban résztvevőknek az adott társadalmi jelenség leírására használt saját kategóriái és a saját értelmezésükben használt fogalmak lesznek azok, amelyek nagyban támogatják a jelenség etnográfiai (émikus) megértését. A kutató akkor jár el etikusan, ha ezeket tiszteletben tartja és védelmezi.⁷¹

Az etikus kutatás egyúttal arra is vonatkozik, hogy a kutató szembenéz részvétele és tudományos munkája következményeivel az adott szociokulturális környezetben – valósuljon meg akár az online, akár az offline térben. Amennyiben a kutató figyelmet fordít jelenlétének hatására, akkor nem csak etikusan, hanem önkritikusan és tudatosan, avagy reflektív módon jár el, ami különösen nehéz online kutatások esetében, ahol az internet természetéből adódóan sokkal könnyebben szem elől lehet téveszteni a kutatás okozta szándékolatlan következményeket.⁷²

⁶⁸ Kozinets 2010: 152–154, 156.

⁶⁹ Mindezekről lásd részletesen Kozinets könyvében az etikai kérdésekről szóló részt: Kozinets 2010: 136–156.

⁷⁰ Waskul–Douglas 1996: 133.

⁷¹ Waskul–Douglas 1996: 133.

⁷² Bell 2001: 199.

ZÁRÓ GONDOLATOK

A 21. század elején az infokommunikációs technológia fejlődésének és gyors terjedésének köszönhetően a földrajzi és kulturális távolságok (részben) áthidalhatók és a mindennapokban megélt szociokulturális és materiális hiányok egy része a korábbiakhoz képest bizonyos mértékben orvosolható, például az internet segítségével a múzeumokban, illetve kiállításokban bárholnan megtehető virtuális sétákkal,⁷³ vagy a migránsvilágok esetében a gyorsabb és ingyenes kapcsolattartásnak (email, Skype stb.), a közösségi média oldalainak és a felhasználó által létrehozott tartalmaknak a segítségével. Kortárs világunkban számtalan olyan új, tudományterületünk szempontjából izgalmas jelenség tapasztalható, amelynek értelmezéséhez és elemzéséhez egyre inkább nélkülözhetetlen az a szemléletmód, amely az online és offline világokra egyaránt kiterjeszti a kutatást.

Jelen írás célja egyrészt az volt, hogy röviden áttekintse az online világok és interakciók vizsgálatát a hazai néprajztudományban és kulturális antropológiában. Másrészt az, hogy rávilágítson a különböző témák bemutatásával párhuzamosan felmerülő néhány módszertani és elméleti kérdésre – kiemelt hangsúlyt helyezve a rendszerint kevésbé tárgyalt etikai természetű dilemmákra. A fentiek alapján elmondható, hogy ezeken a szakterületeken is egyre többen és egyre több témakörhöz kapcsolódóan tekintik szükségesnek az internetes kultúrák és közösségek, az online interakciók, identitások és reprezentációk, valamint a kapcsolódó mindennapi tapasztalatok tudományos tanulmányozását.⁷⁴

⁷³ A múzeumi kultúra, elsősorban az új muzeológia és az internet, az online világok és kultúrák, illetve a világháló nyújtotta lehetőségek, a web2 közötti összefüggéseket lásd például Frazon Zsófia és Joó Emese munkáiban. Pl. Pilla a tokban: Frazon Zsófia előadása: *A szócikk, a leírás, a sztori, a csetli és a web2. Kiállítási szövegváltozatok*. (letöltés: 2013. 01. 29. A Semmelweis Orvostörténeti Múzeum rendezésében (<https://www.youtube.com/watch?v=7zW06r-FD90>); az EtnoMobil 2.0. projekt (<http://etnomobil2pont0.blogspot.hu/>) és erről egy esettanulmány: Joó Emese: *Kiment a ház az ablakon – Az EtnoMobil 2.0 projekt* (<http://elte.prompt.hu/sites/default/files/tananyagok/KiallitasiKommunikacio/ch14s02.html>) (letöltés: 2016. január 15.)

⁷⁴ Lásd például Marinka Melindának *A szatmári svábok népi kultúrájának nyomai, mai etnikai sajátosságai. Egyén – közösség – identitás* című doktori értekezését (2015, DE Néprajzi Tanszék), amelyben a szerző a szatmári svábok, elsősorban a Mezőpetriben és a környékén élők lokális és etnikus hovatartozásának egyéni és közösségi reprezentációját és annak eszközeit vizsgálva áttekinti a kapcsolódó honlapokat (pl. a települések hivatalos honlapja), világhálón elérhető tartalmakat is, vagy Horváth Csilla PhD-hallgató (PTE Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék) témáját: *Obi-ugor etnicitás- és identitás-reprezentációk a web2-es színtereken*.

IRODALOM

- BAKOS Áron
 2015 Játék a játékon túl. Beszámoló egy online közösségről szóló kutatás eredményeiről. *Antroport Lapozó*. 2015/ősz. Internetes elérhetőség: <http://www.antroport.hu/farkas-judit-%E2%80%92-vasarhelyi-agnes-closzo-az-antroport-lapozo-alternativ-kozossegek-kozossegi-alternativak-cimu-tematikus-blokkjához/> (letöltés: 2015. 12. 08.)
- BALÁZS Géza
 2004 Választási sms-ek folklorisztikai-szövegtani vizsgálata. *Magyar Nyelvőr*. 128. 1. 36–53. Internetes elérhetőség: <http://epa.oszk.hu/00100/00188/00033/pdf/-128104.pdf>
 2011 *Sms-nyelv és -folklor*. Budapest: Magyar Szemiotikai Társaság – Inter Kft. – PRAE.HU.
- BARTHA Elek
 2010 A víz a szakralitásban. In Bartha Elek – Keményfi Róbert – Lajos Veronika (szerk.): *A víz kultúrája*. 175–183. Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék
 2013 A víz a szakrális folklorban. *Magyar Tudomány*. 11. 1333–1340.
- BATA Tímea
 2008 „Meghitt, romantikus helyek, napos strandok, csendes erdők, nyüzsgő városok, álmhelyszínek.” Az utazási irodák nászút képe. *Tabula*. 11. 1–2. 97–126.
 2011 Netre vitt helyek – nászút internetes fórumok, albumok és blogok tükrében. In Fejős Zoltán (szerk.): *Színre vitt helyek*. Tabula könyvek. 11. 155–162. Budapest: Néprajzi Múzeum
- BELL, David
 2001 *An Introduction to Cybercultures*. London and New York: Routledge
- BIRÓ A. Zoltán
 2013 Digitális egyenlőtlenségek vidéki térségben. In Biró A. Zoltán – Bodó Julianna (szerk.): *Internethasználat vidéki térségekben. A média hatása a gyermekekre és fiatalokra*. Nemzetközi Gyermekmentő Szolgálat – Sapientia EMTE, MTT Kar. Internetes elérhetőség: <http://kamintezet.ro/sites/default/files/%20BiroAZ.pdf> (letöltés: 2016. 01. 13.)
- BIRÓ A. Zoltán – BODÓ Julianna (szerk.)
 2013 *Internethasználat vidéki térségekben. A média hatása a gyermekekre és fiatalokra*. Nemzetközi Gyermekmentő Szolgálat – Sapientia EMTE, MTT Kar
- BIRÓ A. Zoltán – GERGELY Orsolya (szerk.)
 2013 *Ártalmas vagy hasznos internet? A média hatása a gyermekekre és a fiatalokra*. Státus Kiadó
 2015 *Kibívások és megoldások. A média hatása a gyermekekre és a fiatalokra*. Nemzetközi Gyermekmentő Szolgálat – Sapientia EMTE, MTT Kar
- BODÓ Julianna
 2013 Internethasználat és oktatás. In Biró A. Zoltán – Bodó Julianna (szerk.): *Internethasználat vidéki térségekben. A média hatása a gyermekekre és fiatalokra*. Nemzetközi Gyermekmentő Szolgálat – Sapientia EMTE, MTT Kar. Internetes elérhetőség: <http://kamintezet.ro/sites/default/files/BodoJ.pdf> (letöltés: 2016. 01. 13.)
- BODÓ Julianna (szerk.)
 2012 *Ésély vagy veszély? A média hatása a gyermekekre és fiatalokra*. Csíkszereda: Státus Kiadó
- CSÁJI Koppány László
 2014 „Belakjuk környezetünket és az internetet!” Lokalitas és/vagy hálózatiság – vallás-antropológiai elemzés a közösségkonstrukció lokális és hálózati tereinek, szerveződések összefüggéseiről. In Povedák István – Szilárdi Réka (szerk.): *Sámán Sámán hátán. A kortárs pogányság multidiszciplináris elemzése*. 78–96. Szeged: MTA-SZTE Val-

- lasi Kultúrákutató Csoport és SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék
- 2015 Csoda, pokoljárás és a digitális szakadék. Egy új vallási mozgalom legitimációs technikái a webs és weben kívüli diskurzusaiban. *Replika*. 90–91. 57–77.
- DALLOS Csaba
- 2002 A „halál turistája”. *Néprajzi Látóhatár*. 2002/1–4. 423–428.
- DÉGH Linda
- 1994 *American Folklore and Mass Media*. Bloomington: Indiana University Press. (Részletek magyarul: Fosztó László 1999 Nyomtatott folklór. Mass media és a népi kultúra. In Keszeg Vilmos (szerk.): *Írás, írott kultúra, folklór*. 300–309. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 7. Internetes elérhetőség: http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/kulhoni_magyarsag/2010/ro/kriza_tarsasag_evkonyv_07/ (letöltés: 2016. 01. 13.)
- 1999 Collecting Legends Today. Welcome to the Bewildering Maze of the Internet. In Schneider, Ingo (szerk.): *Europäische Ethnologie und Folklore im internationalen Kontext*. 55–66. Frankfurt am Main: Peter Lang
- DOMOKOS Mariann
- 2005 Népi írásbeliség a technika korában, avagy az sms mint folklórszöveg. In Gulyás Judit – Tóth Arnold (szerk.): *Mindenek Gyűjtemény II. Tanulmányok Küllös Imola 60. születésnapjára*. (Artes Populares 22.) 289–312. Budapest: ELTE Folklore Tanszék
- 2007 Folklore and Mobile Communication. SMS and Folklore Text Research. *Folklore Fabula*. 48. 1–2. 50–59.
- 2010 Éteri üzenet. Folklórműfajok az SMS-kommunikációban. In Szegedy-Maszák Mihály – Zákány Tóth Péter – Vincze Ferenc (szerk.): *Nemzeti művelődés – egységesülő világ*. 190–219. Budapest: Napkút
- DOMOKOS Mariann – VARGHA Katalin
- 2015 Elektronikus választási folklór 2014. *Replika*. 90–91. 141–169.
- DÖRNYEI Krisztina – MITEV Ariel
- 2010 Netnográfia avagy on-line karosszék-etnográfia a marketingkutatásban. *Vezetéstudomány*. XLI. 2010/4. 55–68.
- 2015 Netnográfia. In Horváth Dóra és Mitev Ariel: *Alternatív kvalitatív kutatási kézikönyv*. 157–185. Budapest: Alinea Kiadó
- EYNON, Rebecca – FRY, Jenny – SCHROEDER, Ralph
- 2008 The Ethics of Internet Research. In Fielding, G. Nigel – Raymond M. Lee – Blank, Grant (szerk.): *The SAGE Handbook of Online Research Methods*. 23–41. SAGE Publications
- FARKAS Judit – LAJOS Veronika
- 2015 Előszó. *Replika* 90–91. 7–11.
- FORD, Heather
- 2013 Christine Hine on virtual ethnography’s E3 Internet. *Ethnography Matters*. <http://ethnographymatters.net/blog/2013/11/29/christine-hine-on-virtual-ethnographys-e3-internet/> (letöltés: 2015. 12. 20.)
- FRAZON Zsófia
- 2013 *A szócikk, a leírás, a sztori, a cetli és a web2. Kiállítási szöveggyűjtemények*. Pilla a tokban – előadás, 2013. január 29. A Semmelweis Orvostörténeti Múzeum rendezésében (<https://www.youtube.com/watch?v=7zW06r-FD90>) (letöltés: 2016. 01. 05.)
- GELLÉRI Gábor
- 2001 Mit keres az antropológia a cyberben – és a cyber az antropológiában? *Tabula*. 4. 2. 270–286.

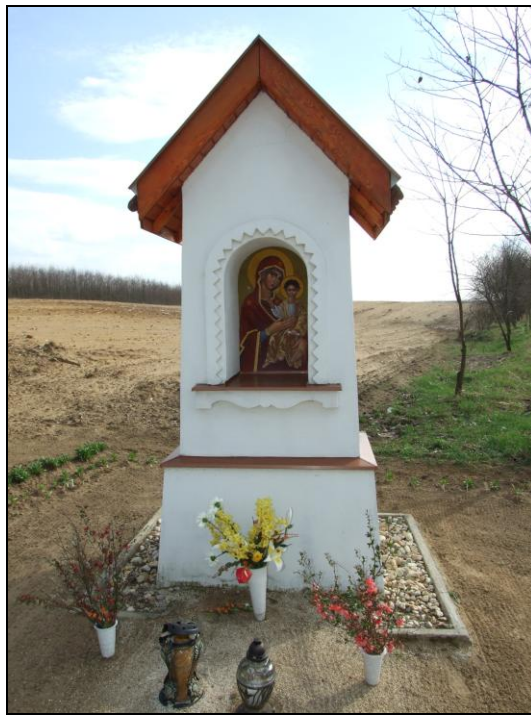
- GERENCSÉR Diána
2009 „Lost in Yaoiland”. Antropológiai vizsgálatok egy internetes rajongói közösségről. *Tabula*. 12. 1. 95–119.
- GERGELY Orsolya (szerk.)
2012 *A média hatása a gyermekekre és a fiatalokra*. Konferencia. Csíkszereda, 2012. május 7–8. Csíkszereda: Státus Kiadó
- GLÓZER Rita
2015 Internetes paródiavideók és ifjúsági médiahasználat. *Replika*. 90–91. 117–139.
- GUNDA Béla
1980 A televízió a mai magyar faluban és folklórban. In Frank Tibor – Hoppál Mihály (szerk.): *Hiedelemrendszer és társadalmi tudat*. 1. 315–323. Budapest: Tömegkommunikációs Kutatóközpont
- GYÖNGYÖSSY Orsolya
2016 A vallási szimbólumok használata a virtuális temetőkben. In Sepsi Enikő, Lovász Irén, Faludy Judit – Kiss Gabriella (szerk.): *Művészet és Vallás*. 494–508. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
Internetes elérhetőség:
https://www.academia.edu/14918818/Vall%C3%A1si_szimb%C3%B3lumok_haszna%C3%A1lata_a_virtu%C3%A1lis_temet%C5%91kben (letöltés: 2016. 01. 18.)
- HAJBA Gergő
2015 Kik azok a renecsomedek? Kortárs technológiai tárgyak egy közösségi metszete. *Antroport Lapozó*. 2015/ősz. Internetes elérhetőség: <http://www.antroport.hu/wp-content/uploads/2015/08/Hajba-Gerg%C5%91-Kik-azok-a-renecsomedek.pdf> (letöltés: 2015. 12. 09.)
- HINE, Christine
2000 *Virtual Ethnography*. London – Thousand Oaks – New Delhi: Sage
2015 *Ethnography for the Internet. Embedded, Embodied and Everyday*. London – New York: Bloomsbury
- JOÓ Emese
2013 Kiment a ház az ablakon – Az EtnoMobil 2.0 projekt. In Kárpáti Andrea – Vásárhelyi Tamás (szerk.): *Kiállítási kommunikáció. Tudomány – kiállítás – kommunikáció*. <http://elte.prompt.hu/sites/default/files/tananyagok/KiallitasiKommunikacio/ch14s02.html> (letöltés: 2016. 01. 15.)
- KIS-HALAS Judit
2012 Az etnográfus esete az energiavámpírokkal. Kortárs vallási jelenségek kutatási lehetőségei a világhálón In Landgraf Ildikó – Nagy Zoltán (szerk.): *Az elkerülhetetlen. Vallásantropológiai tanulmányok Vargyas Gábor tiszteletére*. 827–849. PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék – MTA BTK Néprajztudományi Intézet – L'Harmattan Kiadó – Könyvpont Kiadó
- KOZINETS, Robert V.
2002 The Field Behind the Screen: Using Netnography for Marketing Research in Online Communities. *Journal of Marketing Research*. 39. February. 61–72. Internetes elérhetőség: <http://www.nyu.edu/pages/classes/bkg/methods/netnography.pdf>
2010 *Netnography. Doing Ethnographic Research Online*. London: Sage
- KRISTON VIZI József
2006 Újlesztendő, vígságszerző, sms-ben elküldendő. *Agria*. 42. 379–388.
- LAJOS Veronika
2013 A modernitás eleganciája. A kritikai szembenézés társadalomtudományi gyakorlatának néhány aspektusa. *Kultúra és Közösség*. 4. 43–54.
2015 Mozgásban a világ. A több színterű etnográfia (multi-sited ethnography) kérdése. In Jakab Albert Zsolt – Kinda István (szerk.): *Aranykapu. Tanulmányok Pozsony Fe-*

- renc tiszteletére*. 163–172. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság – Szentendrei Szabadtéri Múzeum – Székely Nemzeti Múzeum
- MÁTYUS Imre
2015 Terepcseré. A terep fogalmának átértékelődése a virtuális etnográfiaiban. *Replika*. 90–91. 27–37.
- MIKOS Éva
2010 A folklór fogalma(i), avagy a kifejezés nehézsége. In Szemerényi Ágnes (szerk.): *Folklór és nyelv*. 59–68. Budapest: Akadémiai Kiadó
- MILLER, Daniel – SLATER, Don
2000 *The Internet: An Ethnographic Approach*. Oxford: Berg
- NAGY Ilona
2005 Folklór „in statu nascendi”. Magyar választások 2002-ben. In Csörsz Rumen István (szerk.): *Mindenes gyűjtemény I. Tanulmányok Küllös Imola 60. születésnapjára*. Artes Populares 21. 465–471. Budapest: ELTE BTK Folklore Tanszék
- NAGY Károly Zsolt
2013 „Hová lett a református öntudat?” *A magyar református felekezeti identitás megújításának néhány diskurzusáról*. PTE. Doktori értekezés. http://nydi.btk.pte.hu/sites/nydi-btk.pte.hu/files/doktori_vedesek/Nagy_Karoly_Zsolt2013_disszertacio.pdf
2015 Ösvény a dzsungelben. *Replika*. 90–91. 39–56.
- POVEDÁK István
2004 Népi kultúra vagy populáris kultúra. Birkózás a fogalmakkal. *Tiszatáj*. 8. 84–89. http://epa.oszk.hu/00700/00713/00156/pdf/tiszataj_EPA00713_2004_08_084-088.pdf
2007 A média szerepe napjaink populáris kultúrájában. In Ambrus Vilmos – Schwarz Gyöngyi (szerk.): *Változó folklór. Tanulmányok Verebélyi Kincső tiszteletére*. Folcloristica 10. 153–160. Budapest: ELTE BTK Folklore Tanszék
2011 *Álbősök, hamis istenek? Hős és sztárkultusz a posztmodern korban*. Szeged: Gerhardus
- PRENSKY, Marc
2001 Digital Natives, Digital Immigrants. *On the Horizon*. 9. 5. 1–6.
- SZÁSZ István Szilárd
2014 *A Facebook-idővonal mint élettörténet?* In Deáky Zita – Smid Bernadett (szerk.): Emlék, emlékezet, életút. 299–308. Budapest: ELTE BTK Néprajzi Intézet
- VAJDA András
2015 Népi kultúra a világhálón. Használat, kontextus, funkció. *Replika*. 90–91. 187–211.
- VARGHA Katalin
2005 Nincs új a net alatt. Antiproverbiumok az interneten. In Gulyás Judit – Tóth Arnold (szerk.): *Mindenes Gyűjtemény II. Tanulmányok Küllös Imola 60. születésnapjára*. 371–388. Budapest: ELTE BTK Folklore Tanszék
- VÁSÁRHELYI Ágnes
2015 Do I(terne)t Yourself! A magyar hardcore punk és a virtuális tér. *Replika*. 90–91. 79–98.
- WASKUL, Denni – DOUGLASS, Mark
1996 Considering the Electronic Participant: Some Polemical Observations on the Ethics of On-Line Research. *The Information Society*. 12. 129–139. Internetes elérhetőség: https://www.researchgate.net/publication/220175273_Considering_the_Electronic_Participant_Some_Polemical_Observations_on_the_Ethics_of_On-Line_Research (letöltés: 2016. 01. 09.)
- WILSON, Samuel M. – PETERSON, Leighton C.
2002 The Anthropology of Online Communities. *Annual Review of Anthropology*. 31. 449–467.

Veronika Lajos

THE INTERNET AND THE RESEARCH OF THE PRESENT IN
ETHNOGRAPHY: ISSUES OF SUBJECTS AND METHODOLOGY, AND
DILEMMAS OF ETHICAL NATURE

On the one hand, my study comprises a thematic survey, in which I wish to outline the trends and directions of the research of online realms and interactions perceivable in Hungarian ethnology and cultural anthropology. On the other hand, parallel with this, I also intend to reflect on a few related questions of methodology and theory, with special attention devoted to dilemmas of ethical nature. My purpose through this is to confirm the assumption that there is an ever more determined and consistent academic interest present in these fields towards online research projects and the ethnography of the Internet.

Útmenti szakrális kísémlék – Pócspetri